

Spejbl a Hurvínek v hledáčku pražského Sicherheitsdienstu

PAVLA PLACHÁ – JAN VAJSKEBR

Kam to spěješ, synstvo mé, kde se v tobě vzala taková zvrhlost! [...] Vždyť tě bylo radost vidět baštit třeba i tu šlichtu tenkrát v koncentráku a teď takovýhle zvrhlý choutky! Legendární český loutkář Josef Skupa (1892–1957) se takto s nadhledem v 50. letech vracel prostřednictvím Spejbla a Hurvínka ve slavném skeči Užovky/ U Žofky do období německé okupace. Sám si přitom za války prožil své. V prvních letech Protektorátu Čechy a Morava se stal terčem útoků v českém nacionálním tisku, později jeho divadlo nezůstalo stranou pozornosti německých bezpečnostních složek. Několik měsíců před koncem války byl Skupa internován v drážďanské věznici „Matylda“. Jeden ze tří párů loutek Spejbla a Hurvínka tuto dobu strávil na plzeňském Gestapu.

České amatérské i profesionální loutkářství bylo nacistickou okupací postiženo v nemalé míře. Po odtržení pohraničí zanikly tamní ochotnické loutkové scény. V protektorátu uštedřilo v roce 1941 velkou ránu amatérským souborům zastavení činnosti České obce sokolské a katolického spolku Orel, které do té doby zastřešovaly několik stovek divadélek. Ani jediná tehdy existující profesionální umělecká loutková scéna – Plzeňské loutkové divadélko prof. Josefa Skupy – nebyla po příchodu nacistů ušetřena potíží. Přesto se stejně jako řada jiných (i neloutkových) divadel také to Skupovo stalo platformou pro šíření a podporování protinacistických myšlenek a postojů mezi českými diváky.

Po organizačně-provozní stránce se toho pro divadlo příliš neměnilo. Zhruba třináctičlenný soubor kompenzoval ztrátu štací v pohraničí navýšením počtu vnitrozemských vystoupení a nastudoval stejně jako v době první republiky ročně jednu novinku pro dospělé a jednu pro děti. V letech 1939–1944 odehrál celkem 1345 představení, která navštívilo

Spejbl a Hurvínek v rozbombardovaných Drážďanech. Symbolická kresba Vojtěcha Cinybulka, 1948.

Repro: VAVRUŠKA, Eduard: Loutky za ostatným drátem

přibližně 700 000 diváků. Repertoár tvořilo tehdy pouze 12 her (šest pro dospělé a šest pro děti). Z těch nových, které byly za okupace uváděny, zaznamenala velký úspěch již první z nich s názvem *Kolotoč o třech poschodích*

(premiéra v únoru 1939). Následovaly *Voničky* (1940), *Ať žije zítřek* (1941) a *Dnes a denně zázraky* (1942).

V rámci rubriky Dokumenty přinášíme čtenářům překlad analýzy působení Skupova divadla, kterou

vypracoval pražský Sicherheitsdienst (SD) v listopadu 1943. Okupační úřady zpočátku podceňovaly význam loutkového divadla a tímto svým přehlíživým postojem prakticky umožňovaly Skupovi a jeho spolupracovníkům provozovat poměrně dlouhou dobu relativně otevřenou protirežimní satiru. Nejspíše koncem roku 1943 však bylo i německým bezpečnostním složkám jasné, že čeští loutkáři umně navázali na starou tradici z dob Rakouska-Uherska a ústy svých malých postavicek šíří mezi českými diváky nežádoucí protiněmeckou propagandu. Skupův Spejbl a Hurvínek byli exemplárním případem. Jejich představení plná narážek a jinotajů měla u českého publika velký ohlas.

Rozbor působení divadla je velmi zasvěcený. Zaměstnanci SD zprávy vypracovali mimo jiné na základě informací, které získali od svých českých spolupracovníků. V textu jsou zmiňováni jako „deutschfreundliche Tschechen“ (Němcům naklonění Češi).

Hlavním předmětem analýzy je komedie *At žije zítřek*, kterou divadlo uvádělo v té době už téměř dva roky. Námětem hry je výlet Spejbla a Hurvínka do středověku. Nejen diváci, nýbrž i příslušníci SD se dovtípili paralely mezi temným středověkem plným válek, bídy a útlaku a protektorátní současností. Spejbl s Hurvínkem se navíc na konci hry vrací zpět do demokratických poměrů – pro české publikum tedy jasný happy end. Ani toto optimistické vyvrcholení hry autorům zprávy neuniklo.

„Nevhodnost“ politického vyznění přitom byla předmětem denunciaci již v roce 1941. Český četník z Bělé pod Bezdězem J. Renftel tehdy podal hlášení na jičínský oberlandrat a mladoboleslavskou službu Gestapa. Záležitost byla postoupena policejnímu ředitelství v Plzni, avšak Skupovi se tehdy dostalo jen důrazného varování.

Německé úřady definitivně odebraly divadlu licenci v březnu 1944. Již dva měsíce předtím však byl Josef Skupa zatčen kvůli zapojení do odbojové skupiny v Chrástu u Plzně. Vy-

Denní zprávy řídicího úseku SD v Praze

Bezprostředně po okupaci českého vnitrozemí se na území Protektorátu Čechy a Morava etablovala Bezpečnostní služba říšského vůdce SS, nejprve coby centrála SD pro Čechy a Moravu a v konečné podobě jako standardizovaný řídicí úsek SD v Praze (SD-Leitabschnitt Prag). SD měla provádět zpravodajskou činnost ve prospěch berlínského ústředí i německé okupační správy. Výsledkem byly mj. expertizy na konkrétní témata či jedince a zejména pak řada periodických zpráv. Hlavním výstupem byly tzv. denní zprávy (Tagesberichte). Každá byla výběrem z hlášení, která přicházela z jednotlivých služeben, příp. venkovních služeben z celého protektorátu. Zprávy vycházely nejprve denně, později s dvoudenní a nakonec tří denní frekvencí, s výjimkou neděle. Až do reorganizace v polovině roku 1942 je vypracovával referát E, poté referát III LB.^a První vyšla již 4. června 1939. Vydávány byly do posledních válečných týdnů roku 1945. Pokrývají tak, až na menší časové proluky, které mohou být dalším výzkumem ještě zaplněny, takřka celé období existence protektorátu.^b

Denní zpráva se skládala ze dvou částí. První charakterizovala všeobecné postoje a nálady obyvatelstva, druhá se pak týkala jednotlivých případů protiněmecké činnosti. Ke zprávám byly čas od času připojovány i tematické přílohy, které nabývaly po roce 1942 stále větší důležitosti. Zpočátku byly věnovány především protiokupačním projevům, posléze se jejich záběr podstatně rozšířil a obsahovaly poměrně podrobné analýzy vybraných témat. Jejich vypracováním byl pověřen příslušný referát SD-LA Prag.^c

Příloha „Tschechisches Puppentheater“ byla určena k denní zprávě č. 135/43 z 16. listopadu 1943. Vypracovalo ji oddělení III C, které se zabývalo kulturními záležitostmi. Součástí této zprávy se ovšem nakonec nestala, nahradila ji jiná. Na konci dokumentu je rukopisná poznámka „Wv. am 15. I. 1944 Ge 6./I.“, což pravděpodobně znamená, že byla znovu předložena v polovině ledna 1944.^d Objevuje se tedy pozoruhodná souvislost se zatčením Josefa Skupy v té době.

- K organizaci a působení SD v protektorátu viz BIMAN, Stanislav: Nacistická bezpečnostní služba v Protektorátě Čechy a Morava (Vznik, organizace, činnost). In: *Sborník archivních prací*, 1972, roč. XXII, č. 1, s. 297–356.
- Denní zprávy SD jsou uloženy v Národním archivu, především ve fondu Úřad říšského protektora 1939–1945 (114) a dále jednotlivě ve fondech Německé státní ministerstvo (110) a Úřad říšského protektora – státní tajemník (109).
- K tématu více KRČMÁŘ, Dalibor: Zpravodajská činnost nacistické bezpečnostní služby (SD) v protektorátu Čechy a Morava. Dosavadní stav výzkumu, metodologické nástrahy. In: HORÁK, Pavel – HRADECKÝ, Tomáš (eds.): *České, slovenské a československé dějiny 20. století*, sv. 7. Historický ústav Fakulty humanitních studií Univerzity Hradec Králové – Ofts, Ústí nad Orlicí 2012, s. 71–77.
- NA, f. ÚRP 1939–1945, k. 1139, fasc. IV-1T5476, Denní zpráva č. 135/43.

slýchalo jej plzeňské Gestapo a od března 1944 byl držen v tamní soudní věznici. Na konci září téhož roku byl převezen do vazební věznice v Drážďanech, jejíž mužské oddělení se nacházelo na Mathildenstrasse. Nedlouho poté jej tamní vrchní zemský soud poslal za nedovolený poslech zahraničního rozhlasu na pět let do káznice. Skupa však zůstal v drážďanské věznici, přezdívaná kvůli vysokému počtu vězňů z protektorátu „český kriminál“. Při pracovním nasazení pro firmu Elbtalwerke AG vykonával funkci předáka pracovní čty. Mezi vězni měl privilegované postavení také díky svým uměleckým dovednos-

tem: pro zaměstnance věznice vyráběl za cigarety hračky nebo maloval obrazy, k čemuž mohl využívat malířskou a kreslířskou dílnu. Kreslil i pro spolupovězně, podle vzpomínek nejčastěji Spejbla a Hurvínka. Vedle krátkých scének na přání uvedl na Silvestra 1944 pro své české fanoušky z řad vězňů přes dveře cel hru *Hurvínek a Spejbl ve vězení*. Šlo o dvouhodinový vtipný dialog, na jehož povzbuzující účinek na psychiku vězni po válce rádi vzpomínali.

Při zničujícím náletu na Drážďany v polovině února 1945, při němž byla zasažena také budova věznice, pomáhal Skupa křísit zraněné spolupovězně.

Vlevo: Akvarel zobrazuje Spejbla a Hurvínka ve vězení. Josef Skupa jej vytvořil během internace v Drážďanech a zaslal v dopise své ženě Jiřině. Kresbu datoval výročím vzniku Československa 28. října 1944. Vpravo: „Poštovnímu básníkovi“. Kresba Josefa Skupy, kterou zhotovil v drážďanské „Matyldě“ pro svého spoluvězně Adolfa Bureše.

Repro: ČERNÝ, František: Theater - Divadlo. Vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku; SACK, Birgit - HACKE, Gerald: Verurteilt. Inhaftiert. Hingerichtet.

Na rozdíl od většiny svých krajanů, kteří nálet přežili, neuprchl, nýbrž se druhého dne nechal z věznice oficiálně propustit. Poté se sanitním parníkem a vlakem vrátil přes Ústí nad Labem a Prahu do Plzně, kde se

hlásil na Gestapu. Odtud byl odeslán k německému úřednímu soudu, jenž ho poslal domů. Konec války Skupa strávil prakticky v pololegalitě v Rokycanech. Po vypuknutí povstání se zapojil do rozhlasového vysílání pro

Plzeň a okolí a improvizované vysílací stanici dal k dispozici technické zařízení svého divadla. Novou životní i uměleckou etapu zahájil brzy poté obnovením Divadla Spejbla a Hurvínka a jeho přestěhováním do Prahy.

Zdroje:

- ČERNÝ, František (ed.): *Theater - Divadlo. Vzpomínky českých divadelníků na německou okupaci a druhou světovou válku*. Orbis, Praha 1965.
- GRYM, Pavel (ed.): *Divadlo dřevěných hvězd. Fakta a dokumenty o historii Divadla S+H. Divadlo Spejbla a Hurvínka - Merkur*, Praha 1990.
- GRYM, Pavel: *Spejbl a Hurvíněk aneb sólo pro Josefa Skupu. Symfonie jednoho života*. Impreso Plus, Žďár nad Sázavou 1995.
- SACK, Birgit: Role Drážďan v justiční perzekuci českého odboje. In: PLACHÁ, Pavla - ZEMANOVÁ, Věra (eds.): *Milena Jesenská: biografie, historie, vzpomínky / Biografie, Geschichte, Erinnerung*. Aula, Praha 2016, s. 104-121.
- SACK, Birgit - HACKE, Gerald: *Verurteilt. Inhaftiert. Hingerichtet. Politische Justiz in Dresden 1933-1945, 1945-1957. Sächsische Gedenkstätten/ Zur Erinnerung an die Opfer politischer Gewaltherrschaft*, Band 15. Gedenkstätte Münchner Platz Dresden, Dresden 2016, s. 128-129.
- SRBA, Bořivoj: České loutkářství v tzv. Protektorátu Čechy a Morava 1939-1945. In: *Sborník prací Filozofické fakulty Brněnské univerzity. Řada teatrologická a filmologická - Otázky divadla a filmu*, 1999, roč. 48, č. 2, s. 103-155.
- VAVRUŠKA, Eduard: *Loutky za ostatným drátem. Příspěvek k dějinám čs. loutkářství za druhé světové války*. Skupina amatérských loutkářů Svazu čes. divadelních ochotníků - Ústav pro kulturně výchovnou činnost, Praha 1989.

Dokument

III C **T a j n ě!**
 Příloha k denní zprávě SD č. 135/43^a
 (přísně tajné, pouze pro služební
 účely Bezpečnostní služby)

Předmět: české loutkové divadlo

Podobně jako amatérská scéna, jejíž mnohdy opoziční postoj a dosavadní politicky dvojnásobně inscenace jsou známé, představuje i české loutkové divadlo prostředek, který pod zástěrkou kulturní činnosti zachovává a oživuje vůli Čechů k odporu. České loutkové divadlo se již za dob českého národního obrození v 19. století významně podílelo na určování politické orientace Čechů. Loutkohře se již tehdy výborně dařilo předávat divákům skrze zdánlivě neškodné loutky protistátní myšlenky.

180. výročí narození nejznámějšího českého loutkoherce Matěje Kopeckého³ v loňském roce tak poskytlo českému tisku příležitost dostat toto odvětví národní propagandy pod záminkou kulturní činnosti výrazně do popředí veřejného zájmu. „Pražský list“⁴ z 26. 5. 1942 tehdy zdůrazňoval, že K[opecký] i sám psal divadelní hry, „jejichž látku čerpal hlavně z národních dějin...“, a stavěl ho na roveň národních buditelů. „Venkov“⁵ z 27. 5. 1942 zdůrazňoval, že K. svým programem „sloužil národu“, neboť jeho loutky „poučovaly a vychovávaly“. V článku se odkazovalo na to, že pravnuke onoho Matěje Kopeckého Antonín K. zůstal se svými loutkami „věrný tradici svého praděda“.

V „Nedělním listu“⁶ ze 7. 11. 1943 nyní zveřejňuje František Frolík bez jakéhokoli patrného vnějšího podnětu úvahu „Kopečtí – od Jana přes Matěje po Antonína“, kde říká, že české loutkové divadlo se naprosto odlišuje od ostatních zemí, kde má ryze zábavní charakter, neboť zde (u Čechů) si zachovalo výchovné tendence. V úvaze se nakonec zdůrazňuje, že „dvě třetiny návštěvníků jsou dospělí“.

Jaký význam se přikládá loutkovému divadlu v národním odboji a v jakém duchu se tato kulturní činnost ode-

Spejbl a Hurvínek se přenesli v čase do středověku. Fotografie ze hry „Ať žije zítřek“, jejíž námět se stal předmětem zájmu pražského Sicherheitsdienstu.

Repro: GRYM, Pavel: Divadlo dřevěných hvězd

- 1 Překlad se snaží do určité míry zachovat původní grafické členění zprávy, stejně jako i zdůraznění podtržením.
- 2 NA, f. ÚŘP 1939–1945, k. 1139, fasc. IV-1T5476, Denní zpráva č. 135/43 z 16. 11. 1943, příloha Tschechisches Puppentheater, 4 strany strojopisu bez uvedení autora.
- 3 Matěj Kopecký (1775–1847). Významný český loutkoherec z doby národní emancipace. Zakladatel slavného loutkářského rodu Kopeckých. Rok jeho narození je ve zprávě datován chybně podle tehdejších znalostí.
- 4 *Pražský list* vycházel jako regionální příloha *Poledního listu*. Patřil tiskovému koncernu Tempo, který od roku 1926 vydával několik deníků bulvárního zaměření. Od č. 66/1939 nesl *Pražský list* podtitul *List národního souručenství*.
- 5 *Venkov*, vycházející od roku 1919, byl deníkem agrární strany. Od roku 1939 nesl podtitul *List národního souručenství*, od roku 1941 pak *List českého zemědělského lidu*.
- 6 Jde o nedělní vydání *Poledního listu* (viz pozn. č. 4).

hrává, zdánlivě osvětluje skutečnost, že různé spolky Sokola měly vlastní loutkoherecké sekce, které po rozpuštění Sokola nebyly vždy beze zbytku zlikvidovány, ale v mnoha případech přešly pod jiné organizace. Pro způsob práce dnešního českého loutkového divadla jsou charakteristické zprávy informující stále znovu z nejrůznějších částí Čech o nejznámějším soudobém aktivním zástupci tohoto druhu umělecké činnosti, profesoru Skupovi z Chrástu u Plzně.

Již během první světové války používal Skupa své loutkové divadlo v hojně míře k podpoře revolučních myšlenek českého obyvatelstva. Jeho loutková scéna byla pro tuto činnost ještě dlouho po pádu rakousko-uherské monarchie známa i za hranicemi jeho malé domoviny jako „revoluční kašpárek“⁷. Po vzniku bývalé Československé republiky byla v Besedě (český lidový dům) v Plzni na památku této válečné činnosti loutek dokonce odhalena pamětní deska. Vzhledem k tomu, že po vzniku protektorátu již nebylo možné otevřeně uvádět politickou satiru, zaměřil se Skupa na vážnější hry a dosáhl tím u svého publika – jedná se hlavně o dospělé z řad české inteligence – kýženého úspěchu.

Po jednom představení hry „Ať žije zítřek“, která od roku 1941 dosud nezmizela z programu, v Klatovech (OLB⁸ Plzeň) se zástupci inteligence vyjádřili, že hru je třeba chápat tak, jako se i noviny čtou mezi řádky, zejména místa, kde se mluví o slavném zítřku.

Na Kladně (kraj Praha) byl závěrečný obraz, znázorňující vycházející slunce, k němuž loutky volají „Ať žije zítřek!“, komentován v tom smyslu, že toto je narážka na svobodu přicházející z východu.

Po různých představeních v okrese Klatovy (OLB Plzeň) Češi konstatovali, že obě loutky vystupující v takzvaných masarykovských čepicích, Hurvínek a Špejbl, hlavní postavičky Skupových her, „lidí povzbudily a dodaly jim mnoho víry“.

V některých případech se dokonce Skupa ani neostýchá provádět zcela aktuální opoziční propagandu.

Po jednom představení na Příbramsku (OLB Praha) se jedna žena na loutkové scéně zeptala rytíře, jaké je dnes datum. Na jeho odpověď „6. března!“ odvětila „Myslíte ještě na to, že musíte splnit slib, který jste mi dal před rokem na mé narozeniny?“ Toto místo bylo obecně pochopeno jako narážka na Masarykovy narozeniny (7. 3.) a na známá slova [prezidenta] Beneše, že naplní Masarykův odkaz.

Josef Skupa v roce 1944 na nemocničním oddělení německé soudní věznice v Plzni

Repro: SACK, Birgit - HACKE, Gerald: Verurteilt. Inhaftiert. Hingerichtet

7 Postava z politických kabaretů, které v letech 1917–1918 uvádělo plzeňské Loutkové divadlo Feriálních osad (dobročinná zařízení umožňující prázdninové pobyty chudých dětí). Kašpárek, jemuž Skupa propůjčil svůj hlas, v představeních symbolicky pochovával Rakousko-Uhersko.

8 Mínen Oberlandratbezirk, tedy okres příslušného oberlandratu, úřadu německé okupační správy v Protektorátu Čechy a Morava.

V tomtéž představení měla velký ohlas stará česká píseň, která se dokonce musela opakovat: Část „Kdybys byl, Jeníčku, poslouchal matičku, nebyl bys teď nosil po boku šavličku. Neměl bys šavličku a koně vranýho, nebyl bys poslouchal člověka cizího“ narazila na jednoznačné porozumění zejména, co se týče „cizího člověka“, který se nyní musí poslouchat.

V další scéně Spejbl vyčítá Hurvínkovi (toto jsou dvě hlavní postavy), že s sebou vzal na výlet pejska v kufříku. Hurvíněk se omlouvá s tím, že mu pejska bylo líto, když pořád musí v noci hlídat. Diváci ocenili tuto poznámku jako narážku na hlídky na ulicích zvláštním potleskem.

Při jednom představení pro děti v Chrástu (OLB Plzeň) údajně kašpárek na otázku „Co je nového?“ odpověděl „Češi se opět dostávají k veslu a Němci musejí táhnout pryč“.

V jedné hře z poslední doby jsou lidé zaklínáni v různá zvířata. Když se chtějí na konci opět proměnit na původní postavu, není jim to umožněno. Diváci v tom nacházejí narážku na loajální Čechy, kteří dnes spolupracují s Němci a jimž po porážce Německa už nebude umožněn návrat mezi vlastní lid.⁹

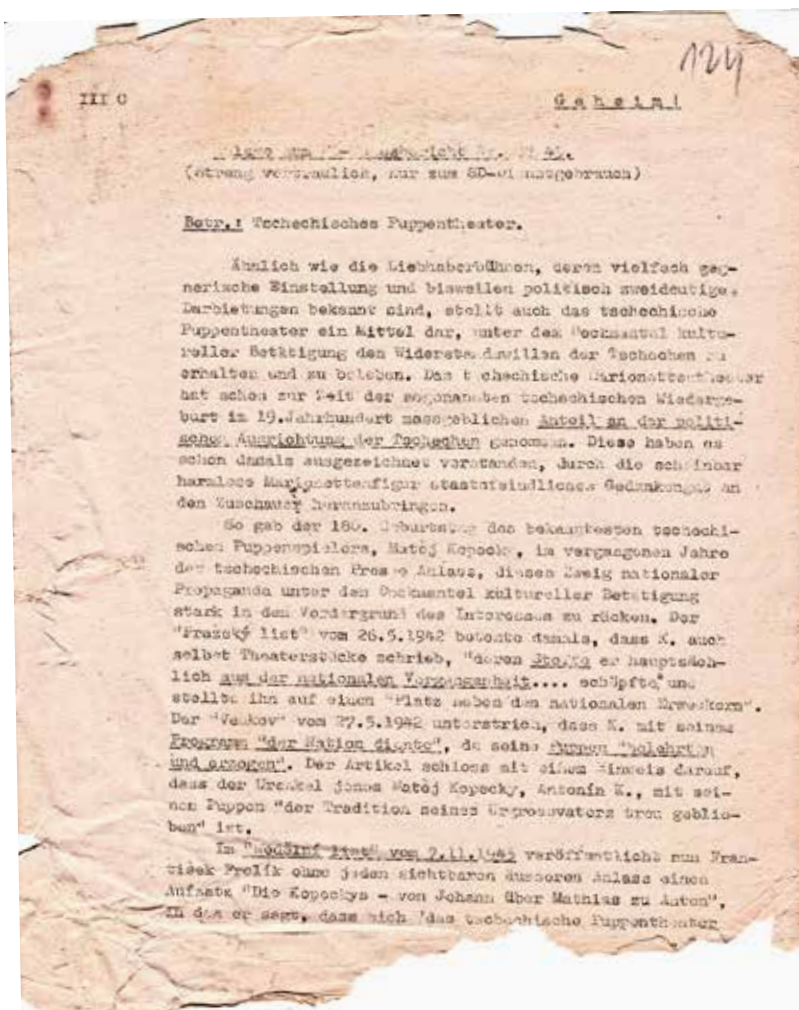
Na tomto a dalších jiných politicky dvojznačných místech – např. jeden výstup Hurvínka jakožto zázračného dítěte byl vnímán jako zsměšňování Führera – příznivci Beneše podle jednoho hlášení z Nového Bydžova (OLB Hradec Králové) „doslova řvali nadšením“.

Češi naklonění Němcům neustále poukazují na to, že takováto představení zničí víc, než co se podaří vybudovat za jeden rok výchovy pro říšskou myšlenku.

O tom, jak silně jsou Češi přesvědčeni o protiněmecké povaze loutkového divadla, resp. co od takovýchto představení očekávají, svědčí následující zpráva:

Při zcela vyprodaném přestavení v Příbrami (OLB Praha) bylo divákům ukázáno, že minulost se nevrátí a že lid se musí přizpůsobit současným poměrům. Mezi diváky bylo přitom patrné zklamání, které bylo vyjádřeno nápadně slabým potleskem.

Politická činnost profesora Skupy se však očividně neomezuje pouze na divadlo. Poté, co se již dříve ukázalo, že se v rámci svých výjezdních představení setkává s odpůrci Říše, hovoří se v poslední době o tom, že Skupa se mimořádně horlivě účastní zjevně politických setkání v bytě bývalého česko-slovenského ministra zahraničí [Kamila] Krofty¹⁰ v Ejpovickém mlýně v Rokycanech.

První strana kopie přílohy denní zprávy pražského Sicherheitsdienstů č. 135/43 o českém loutkovém divadle z roku 1943
Foto: NA

9 Jde o inscenaci *Dnes a denně zázraky*, kterou divadlo uvádělo od roku 1942.

10 Prof. PhDr. Kamil Krofta (1876–1945) byl významný československý historik, diplomat a politik. V letech 1936–1938 působil jako ministr zahraničí. Po okupaci českých zemí se zapojil do odbojové činnosti. Od června 1944 do konce války byl vězněn v Malé pevnosti v Terezíně. Na následky věznění krátce po osvobození zemřel.